

552

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

Політична Бібліотека.

Л. Василенко

СВІТОВА ВІЙНА.

Dr Ivan TURYN
WIEN
XVIII. Gersthoferstrasse 138

Накладом видавництва „Політична Бібліотека“.
1915.

947.7
V449

I. Чому мусів прийти атентат 28. червня 1914 р.

Нема сьогодні ніякого сумніву, що безпосереднім товчком сеї великої війни був атентат на австрійського наслідника престоло Франца Фердинанда в Сараєві дня 28 червня 1914. В історії політичних убійств займати-ме сараєвське убийство одно з найчільніших місць по своєму значіню, по своїм наслідкам. Нині наслідків сих у цілій їх безконечности оком навіть обняти ми не в силі. Але й причин його в усіх подробицях ми ще не знаємо: їх розслідять колись історики, коли дістануть доступ до тайних актів російської й сербської дипломатії. Тільки тоді розкриють ся світови всі ті нитки, котрі врешті замотались у сіти європейської війни. Нині ми можемо оперувати тільки найзагальнішими фактами. І маючи саме ті факти на увазі, ми хочемо спинитись над одною частиною причин, котрі довели до сараєвського атентату, а за тим до європейської війни.

Чому мусів згинуту Франц Фердинанд? Чому мусів доконатись акт — по своїм наслідкам може найбільший в історії людського роду політичний атентат?

Ставимо сі питання не тому, щоби морально осудити вину і винувників, але тому, щоби відповісти на нього розглядом тих політичних фактів, які чергуючись один за одним протягом цілого ряду літ, довели в решті в сумі своїй до конечности: що мусіло, неминуче мусіло, в половині 1914 року статись в Європі щось таке страшне, що не могло-б відбитись у політичнім життю сеї часті світа інакше, як тільки великою війною.

Що се щось — то був атентат саме на особі архикнязя Франца Фердинанда, а не на иншій особі, се також мало свої спеціальні причини. Вони відомі. І що-до них сумнівів майже не було. Вони такі були ясні, сказати-б: самозрозумілі, що не було ні одної посмертної згадки в Австрії й Німеччині, де причин сих не наведено-б більш або менш виразно. Згинув Франц Фердинанд тому, що в особі його збирались надії всіх тих людей і народів, котрі признають ся до австрійської державної ідеї, котрі вірять в рацию істновання Австрії, котрі почувають потребу сеї монархії, котрі звязують свої житєві інтереси в житєм і будучністю Габсбурської держави. Особа, на котрій сконцентрувались такі надії, мусіла згинуту — се нині ясно всякому, хто

пережив ті вибухи непримиримої ненависти супроти Габсбурської держави, яких свідками ми є від поверх чверти року. Наводити ще раз ті причини в цілій широті — не потрібно і бодай для нас сучасних — не цікаво. За те думаємо, що загалою менше відомий буде інший ряд причин, який розвертаючись незалежно від згаданих що-йно фактів, в половині 1914 року дійшов до свого критичного моменту, викликаючи в свідомості певних кругів почування безпоровочної конечности великої європейської катастрофи, і який схрестивши ся з сим рядом причин, завершив ся мордом у Сараєві і європейською війною.

Коротке з'ясування сеї сторони теперішньої воєнної драми хочемо отсе подати українському читачеві.

* * *

Воєнній партії в Росії треба було прискорити вибух європейської війни яким-небудь способом. Чому? Бо вона побоювалась, щоби коли-б ще — кілька років потривав мир — не скріпились у Великій Британії ті політичні елементи, котрі простували до визволення сеї держави від пут тридержавного порозуміння. З острахом гляділа воєнна партія при царським дворі на що-раз нові явища відвороту Англії від лінії політики Едварда VII., політики *rag excellence* проти німецької, політики, яка стреміла до знищення Німеччини війною на суші і на мори. Потрійне порозуміння вже давно мало за собою свої медові місяці, а в часі балканської війни вже й були в ньому поважні суперечки. Що-раз частійше виявляли ся позначки, що Англія схиляєть ся до можливости порозуміння з Німеччиною що до поодиноких — і то дуже важних і житєвих питань — міжнародної політики. І так прим. майже безпосередно перед війною прийшло до порозуміння між Німеччиною й Англією в справі багдадської залізниці, себто в справі, яка ще кілька років ранійше надзвичайно причинила ся була до заострення німецько-англійської незгоди.

Порозуміння се доконалось на превелике невдоволення германофобських кругів у Лондоні, та на ще більше невдоволення Извольского і Гартвіґа. На останніх вплинула угода про багдадську залізницю, наче удар дзвону на тривогу. Треба було боржій щось зробити, щоб звівечити небезпеку розпаду тридержавного порозуміння, а тим-самим і небезпеку неутраляности Англії у великій війні на європейській суші.

Дивно тонку і складну гру грала англійська дипломатія, наближаючись в останніх роках до Німеччини. Сплелись на сю гру дуже ріжнородні нитки причин і мотивів.

Поступи російської самовласти в Персії викликали сильну протиросійську течію в англійським громадянстві.

Зріст російських апетитів на Дарданельські проливи йшов просто в розріз з традиційними аксіомами англійської політики.

Одно і друге робило Англію схильною до порозуміння з Німеччиною. Мало сього: наближення Англії до Німеччини в часі балканської війни треба звести ще до інших мотивів. Дуже тонких і інтересних. Англійська політика мала на увазі Відень.

В часі балканської війни берлінський і віденський заграничний уряд певно ні разу не стояли в противенстві до себе; але все таки політика одного і другого не все була та сама. Згадати-б тільки відомий факт, що віденське правительство в користь покореної Болгарії виступило було в домаганем ревізії Букарестенського мира, та що спротивилось домаганю сьому дуже енергічно правительство берлінське.

Тай не тільки в сім пункті виявлялись були між Австро-Угорщиною і Німеччиною різниці думок — особливо від конференції в Альджевірасі 1906 року. Річ безперечна, що різниці ці не захитували самого істновання австрійсько-німецького союзу, а являлись тільки неминучим наслідком істновання певних спеціальних інтересів кожної союзної держави.

Не могла не завважати сих різниць чутка англійська дипломатія. І вона постановила зааранжувати саме після виявлення непорозуміння між Австрією і Німеччиною, що-до ревізії букарештенського мира — частинне англійсько-німецьке порозуміння. Числила англійська дипломатія на те, що порозумінням сим зможе викликати в Австрії недовіре до Німеччини. Відень мав одержати вражіння, що ось-то Німеччина готова кожної хвили задля своїх проєктів у Малій Азії відказатись від помочи Австрії в її балканській політиці...

Якби ся гра мала успіх і якби Англії справді вдало ся засягти у Відні недовіре до Німеччини, то се бувби один з великих успіхів англійської дипломатії у великим, всесвітнім соперництві між Англією й Німеччиною.

Працював для сеї ціли всіми можливими способами британський посол у Відні, Sir Maurice de Bunsen. Отверто він признав ся до того, коли він, програвши гру, виїздив із Відня. Але й попередник його на тім становищі працював для справи розбиття австрійсько-німецької дружби. Та хоча замітних успіхів їх робота не мала, то проте мала Англія доволі причин, щоб далі вдавати ся в переговори з Німеччиною та йти з нею рука в руку особливо на Сході. Велика частина англійського громадянства голосно осуджу-

вала перську політику Грея. Протиросійський настрій англійського громадянства ще поширився в хвили, коли англійське правительство придбало собі нагляд над нафтяними жерелами в Персії. Трансакцію сю вважали великі англійські органи, не виключаючи близьких правительству, за дуже важну і пророкували навіть як наслідок її війну Англії з Росією.

Однак, що-б і не казати, то в парламентарно правлених державах кермують політикою не народи, а партійні провідники. Едвард Грей зовсім не був схильний піддати ся ворожому Росії настроєви широких верств англійського громадянства. Навпаки, він вів потайні переговори про фльотову конвенцію з Росією: діялось се рівночасно з переговорами з Німеччиною в справі багдадської залізниці.

Суперечність сю можна розв'язати здогадом, що англійський кабінет у той час сам іще не знав, хто в найближшій часі буде головним ворогом Англії — Німеччина чи Росія.

Так, як ніхто в першій половині 1914 року не міг знати, яку світову війну принесе друга половина сього року.

Не можна вибуху сеї війни пояснити тільки як стихійне й неминуче виладоване великих національних, політичних і економічних противенств. Нема, правда, сумніву, що без таких противенств не могло-б було прийти до загальної війни. Однак не можна також забувати, що противенства ці могли вирівнати ся й без війни, і що се не вперше в останніх кількох десятках років накопичувались важні противенства в Європі і насувалась на світ хмара всесвітньої війни — та що до війни таки не прийшло аж до половини 1914 року.

Приміром бурська війна (1899-1902) вспіла нагромадити таку напруженість між Німеччиною й Англією, що Англія вже мобілізувала при берегах Ірляндії свою флоту до війни проти Німеччини; тоді-то засіялось зерно морського ворогованя між Німеччиною й Англією. Але до війни таки не прийшло.

Так само не прийшло до війни між споконвічними ворогами, Францією і Англією, безпосередно перед бурською війною, наслідком острого французько-англійського конфлікту із-за Фашоди (1898).

Не прийшло до світової війни і в пору еспансько-американської війни, котра теж несла в собі можливості світового пожару.

Взагалі треба сказати, що періоди справдішного міжнародного розпруження дуже нечасті і короткі, хоча працююче й уживаюче людство і не знає, не хоче знати або не може знати, що кожної хвили може під ним розкрити ся

пропасть. Не так давно, в 1893 році, спричинило російсько-французьке братанє (гостина російської фльоти в Тульоні) зворот у політичнім положеню Європи: в Англії наступив тоді упадок кабінету і надавичайний зріст видатків на фльоту — Англія числилась тоді з певністю війни проти французько-російського союзу із-за Сходу. Уклад держав тоді так радикально ріжнив ся від теперішнього, що ніхто в Австрії і Німеччині не сумнівав ся, що в неминучій — здавалось — боротьбі Великої Британії з Росією і Францією стануть Австрія й Німеччина по стороні Великої Британії.

Так змінюють ся часи! Але майже все остаєть ся рівно сильною — небезпека війни. Одначе щоб грізна хмара виладувалась у громі, до сього треба ще спеціальної причини, спеціального товчка, звичайно свідомого акту волі, напруженого на викликанє війни.

Так, як свідомими і доцільними актами волі викликав Бісмарк війну 1866 року і 1871 року.

Таким актом волі російських воєнних кругів був і атентат у Сараєві.

Безмірна вага сараєвського атентату найкраще виявить ся, коли пригадаємо передані з певного жерела слова царя Миколи II, сказані після обнятя німецьким генералом Ліманом команди в Царгороді: покищо не добуде Росія меч; вона буде готова в 1917 році і тоді розрахуєть ся війною з ворогами. Чи справді була-б Росія розпочала війну в сім реченці? Напевне притакнути на се питання таки не можна. Інші часи приносять інші думки. Дальший розвиток подій в Персії міг довести до розбитя тридержавного порозуміння і міг витворити новий уклад сил в Європі. Треба було отже спішити ся тим, хто за всяку ціну хотів війни — воюючим російським націоналістам і імперіялістам. Треба було спішитись, поки Англія ще була в порозуміню з Росією. Треба було поставити Австрію перед konieczність війни, треба було поставити Англію перед доконаним фактом і надавичайно — здавалось — корисними виглядами побідної війни проти Німеччини розжарити в Англії до нової сили потахаючу вже спровола ненависть до німецького суперника. Тепер або може ніколи — сказали собі російські імперіялісти в першій половині 1914 року і покористались останнім може моментом, пригожим до виведеня цілого тридержавного порозуміння проти Австрії й Німеччини.

Руками сараєвського складача і гімназіяста подиктувала Росія Англії й Франції одно з найтяжших в історії людства рішень: рішенє на світову війну.

* * *

2 *

Так представляється товчок до сеї війни з погляду на Росію. Як виглядає ся річ, коли розглядати її з погляду на Англію, — про се на дальших сторінках сеї брошури.

II. Англія і війна.

„Війна й німецька політика“ — Такий наголовок має видана вже в часі війни 1914 року книжка Павла Рорбаха,*) з частиною змісту котрої хочемо тут познайомити українського читача. Передтим кілька слів про її автора.

Павло Рорбах — нині може найповажніший політичний письменник нової Німеччини. Він один з творців і найпиліших пропагаторів новітнього німецького універсализму — універсализму, котрий в противенстві до російського імперіализму бачить ціль німецької експанзії в світі не в що-раз нових територіяльних добичах, а в тих матеріяльних і моральних користях для німецького народу і цілого людства, які несе цілому світові могутність німецького духа, глибина німецького морального почування, сила німецької думки. „Der deutsche Gedanke in der Welt“ — заголовок замітної книги Рорбаха, розкиненої (в сотках тисяч примірників) кілька років перед війною.

Визначають ся писання Рорбаха формою і змістом. Що-до останнього, то треба зазначити, що Рорбах не тільки політик і публіцист, а й поважний самостійний дослідник економії, географії й етнографії земель, котрі входять в круг його політичних інтересів. Між иншим належить він до тих розмірно нечисленних німецьких політиків, котрі знають Росію не тільки з книжок, а й особисто — знаючи російську мову і російські землі.

Від цвітня 1914 року видає Рорбах на спілку з іще кількома провідними німецькими політичними письменниками надзвичайно інтересний тижневий журнал „Das Größere Deutschland, Wochenschrift für deutsche Welt- und Kolonial-Politik“, без якого нині не може обійти ся ніхто, хто хоче орієнтуватись у подіях і процесах, які пересувають ся перед нашими очима на арені всесвітньої історії.

Був Рорбах одним з перших німецьких політиків, котрі вже в початках 1914 року трохи не з математичною певністю заповідали швидкий прихід війни з російського боку, бачучи в суспільно-економічному положенню Росії елементи, які стійкою силою перли Росію до воєнної авантури.

*) Der Krieg und die deutsche Politik. Von Paul Rohrbach. Dresden. Verlag „Das Größere Deutschland“ 1914. Стр. VIII—100.

Мимоходом зазначимо тут, що докладний реферат із найновішої книжки Рорбаха подав в однім з перших у сім році чисел німецького соціал-демократичного наукового журналу „Die Neue Zeit“ — Карл Кавтський.

* * *

„Causas investigare“, стежити за причинами кожного явища, — початковий заповіт одного з творців новітнього розуміння природи — обов'язує нині не тільки в області наук природничих. Ніщо не діється в світі без причини, без цілого ряду рівночасних причин, і без безконечного ряду, безконечного сплетення і пов'язання причин попередніх: се правда, яка обов'язує в природничім погляді на світ рівно безоглядно, як у розгляданню явищ життя людського, з особна явищ суспільних і політичних.

Розгляд сих останніх явищ відрізняється від розгляду явищ природи не тільки тим, що мусить він брати під увагу безмірно більшу кількість причин і безмірно складніші причини, а й тим, що розгляд суспільних явищ — що здійснюють ся на людях і людьми — мусить супроводжуватися моральними цінностями. Явищ природи не цінуємо морально — їх тільки пояснюємо, наводячи їх причини. Але в суспільнім життю, в життю людських громад причинами є внутрішні мотиви діл людських, а мотиви ці не можуть не підпадати під нашу оцінку — чи вони моральні, чи неморальні? Немає в природі вини і винуватців, немає заслуги, але є вина, винуватники і заслуги в суспільних актах, з особна в ділах політичних. Провіреність вини і заслуги має не тільки теоретичну вартість — воно має й вартість практичну, бо воно само стає згодом в ряді причин-мотивів дальших, будучих діл людських, суспільних чи політичних актів.

Має й теперішня велика світова драма, небувала трагедія світової війни не тільки свої об'єктивні причини, а й своїх винуватців і свою тяжку вину. Як представляє сю вину і як виводить перед нас винуватців Рорбах у названій в заголовку цієї глави своїй книжці?

* * *

Рорбах бере під увагу три коріні теперішньої війни. Перший — німецько-французьке суперництво, спричинене війною в 1870/71 року. Французи не хотіли признати вислідів Франкфуртського мира, раз, що мир сей зносив дотеперішню перевагу Франції в західній і середній Європі, друге, що заплатили його — Альзасією і Лотарингією. Поверх сорок років Французи не дозволили Німеччині ні на хвилину сумніватись, що вони не годяться на втрату

престіжу і втрату області. Наслідком сего подвійного погрому було безперечно моральною цілю Франції, ще раз відкликати ся до рішення зброєю. Можнаби навіть сказати, що Французи нерозумно робили, зводячи більше ніж сорок років всю свою політику до одної цілі і ставлячи свою будущу долю на ризико світової війни. Та німецький наряд мав проте розумінє для їх рішення. З німецької сторони війна проти Французів ведеть ся без ненависти і Німці вважають Французів за — так сказати-б — чесного противника, який веде війну із за ідеальних мотивів. З погляду політичної моралі не можна Французам робити ніяких докорів.

Другий корінь війни — англійський.

Ще в 1890 році Англія так мало вірила в будущий розвиток Німеччини, що англійсько правительство, не надумуючись, відступило острів Гельголанд Німцям за німецькі колоніяльні претенсії в Африці.

Stanley сказав тоді, що Німці проміняли цілу добру одежу за один гузик. Було се дотепно сказано, та не було правдою. Вистарчить лише спитати, що Англія нині за сей „гузик“ дала би, а спізнаємо його правдиву вартість. Колиби в Англії в 1890 р. було кому на думку прийшло, що протягом несповна одного десятиліття вирине німецька небезпека на поли конкуренції в світовій торгівлі і будові флоту, бувби Гельголанд не перейшов ніколи в англійських рук в німецькі. Початок великого індустріяльного розвою в Німеччині припадає на кінець дев'ятих років. Англія вже в середині дев'ятих років не лиш стоїть на чолі у світовім торзі, а навіть не журить ся сим, що Німеччина доганяє її. Коли порівнаємо розвій Німеччини за роки 1880 до 1890 з теперішністю, то бачимо докладно, яка наступила зміна. Ще в 1883 р. було число німецької еміграції до 230.000 людей кожного року. Німеччина мала тоді 46 мільонів мешканців, а щорічний приріст населення виносив пів мільона людей. А в 1913 р.? Річна еміграція Німеччини виносила в р. 1913 тільки поперх 20.000 людей, а загальне число населення зросло на 68 мільонів, річний приріст на 850.000. Сі числа є доказом, що при далеко більшим населеню і богато більшим прирості його Німеччина встигла сотворити значно більшу можливість заробку і праці. Се проявляєть ся також в німецькій участі у світовій торгівлі супроти англійської. Нині відносини є такі, що Німеччина в своїй внішній торгівлі стоїть там, де стояла Англія що-й-но перед п'яти роками. Здаєть ся, що Німеччина в однім десятиліттю перевищить Англію в її участі в світовій торгівлі.

Вже в 1897 р. писала поважна англійська часопись „Saturday-Review“: Якби Німеччина нині була знищена, то не буде завтра ні одного Англійця, який не ставби через те значно багатший. В 1901 р., коли вступав на престіл король Едвард VII., запропонував він Німеччині союз, щоб її через те зробити зависимою від англійської політики. Відмова Німеччини спричинила початок т. зв. „політики оточення“. Як союзник проти Німеччини стояла найбільше до розпорядимости Франція. Росія будованем сибірської залізниці і занятєм Манджурії заявила, що задумує вести велику політику в східній Азії. Через те наступила в турецькій Сході в користь Німеччини деяка полекша в політичнім напорі Росії, бо тимчасом стала Туреччина областю німецьких інтересів. Ще в 1888 р. не допустив князь Бісмарк до подружжя між пруською княжною і князем Александром болгарським, щоби не розгнівити Росії, і сказав сі слова: „Балкан не є вартий костий поморського мускетера.“ В 1898 р. поїхав німецький цісар на Схід; проголосив приязнь Німеччини для могометанського світа, дав турецькій армії німецьких інструкторів і попер плян будови багдадської залізниці. Вже тоді стало ясным, що Німеччина старала ся вихіснувати свої добрі відносини до Туреччини як свого рода політичне забезпечення проти Англії. Нині ся політика збирає овочі: багдадська залізниця висилає вишколені турецькі війська проти англійського Єгипту.

Щоби Росію відтягнути з Далекого Сходу, записав Едвард VII. Росії японську курацію. Англійські гроші і англійські поради зробили японців здібними віднести над Росією перемогу. Вислід відповів геніяльному укладови пляну. В 1905 р. заключено російсько-японський мир, в 1907 р. англійсько-російську умову, яка мала на цілі спричинити ліквідацію Туреччини, в користь Росії і Англії і з виключенням Німеччини. Однак вибух молодо турецької революції 1908, сербсько-боснійська криза 1909, і смерть Едварда VII. в 1910 перепинили близьке вже виконання пляну.

Японський погром спричинив у Росії зворот інтересів і настрою в напрямі Близького Сходу, до виконання завіщання Петра Великого. Наслідком війни у нутрі держави була революція і конституція. Конституцію надано однак не щоб її додержати, але щоб її зломити. Щораз острійше розвивав ся отже революційний настрій, який правлячих спонукував звернути думку на заграничну війну, щоби здавити внутрішнє невдоволення. Фінансово привела японська війна Росію над беріг банкрутства. Але чотири не-

чувано гарні жнива в роках 1909, 1910, 1911 і 1912 поправили білянс торговельний і платничий до того степеня, що партія війни взяла знов верх.

По невдачі сербських погроз в 1909 р. засноване балканського союзу проти Австро-Угорщини становило найблизший російський крок. Одначе замість проти Австрії звернула перша балканська війна союзників проти Туреччини, друга проти самих себе. В січні 1913 стояла Росія готова до походу на турецьку Арменію, щоби приневолити Порту до відступлення з під Адриянополя. Тоді загрозила Німеччина інтервенцією, бо не хотіла допустити до знищення турецької незалежності, яка без Арменії немислима. Наслідком сього було французько-російське порозуміння що-до трилітнього часу служби у Франції і стратегічні будови залізниць Росії проти Німеччини. Гроші мала дати Франція. Війна була плянована на весну 1916 р. Одначе по новім занепаді російського білянсу платности в 1913 р. і в початком 1914 р. і серед фінансової кризи Франції стало сумнівним, чи цілковита фінансова руїна Росії може бути відсунена на такий довгий час. Постановлено отже прискорити рішенє, яке було пляноване що йно на весну 1916 р. — зі страху перед грозячою фінансовою катастрофою. З мілітарно-технічних оглядів шанси з весною 1916 для потрібного порозуміння були би ліпші; здаєть ся, що війна для Франції тепер приходить не в пору. Одначе вовнна партія в Росії сказала собі: „Тепер, або може ніколи.“

Порішено отже передовсім убийством наслідника престоло в Сараєві розторозити внутрішню єдність Австрії. Нема сумніву, що коли про замах на житє наслідника престалу знало сербське правительство, знав про се також російський посол Гартвіг, а коли він про се знав, то мусіли також знати про те дуже міродатні круги в Росії. Маємо тут отже діло з фактом, який мав спричинити війну Росії. Вороги сподівали ся, що вибухне повстанє в Боснії і в інших частях монархії і що коли явить ся російська армія, то Австро-Угорщина не буде в силі боронити ся, а Німеччина сама нічого не вдіє. Російська армія розпочала свої приготованя до війни не від хвилі замордованя наслідника престоло, а вже богато скорше перед тим: инакше годі було би пояснити так далеко посуненої готовости її до війни. Від хвилі, коли Росія атентатом в Сараєві, пустила камінь в рух, все зводило ся до того, яке становище займе Англія.

А Англія, поставлена перед питанням, чи хоче вихіснувати сей остатний момент до обрахунку з Німеччиною, станула на становище зимного інтересу і повірила, що мусить пристати на ризико. Грей і його приклонники числили

і казали: „Тепер прийшов остатний момент, щоби усунути небезпеку німецької фльоти і небезпеку німецької світової конкуренції. Сей момент мусимо вихіснувати.“

Бачимо отже, що властивого злочину війни, про який може бути бесіда, треба глядіти по стороні англійській і російській.

Так представляють ся причини теперішньої війни — з погляду німецького політика, — з погляду, який серед існуючих відносин мусить бути в значній частині також поглядом українського політика.

Та для останнього цікавий в міркуваннях Рорбаха не тільки його погляд на минуле, а — може ще більше — цікавить його, як уявляє собі сей німецький демократичний політик будуче Росії, з'особна ж будуче уладжене національних відносин на теперішній російській території. Тут відразу треба зазначити, що Рорбах виставляє домагане розбиття Росії на національні держави. Шляхом яких міркувань доходить він до сього домагання? Як він з'особна мотивує — в німецького, очевидно, становища — домагане самостійної України?

Вихідною точкою його виводів в питанні, чи можливий великий німецько-австрійський воєнний похід у глибину Росії. Підносять ся голоси — каже Рорбах, — що вказуючи на долю Наполеона, остерігають перед операціями в глибині Росії. Не можна забувати — відповідає на се Рорбах — що відносини в Росії від 1812. року зовсім змінили ся. Наполеон програв з браку заосмотрення поживою, в теперішній Росії в одначе на те залізниці. Побіч залізниць є там ще промислове житє, а до того житєва й воєнна здібність самої Росії в тепер залежна від багато таких факторів, які перше не грали ніякої рішачої ролі. Належить тут перед усім иншим вугіль і залізо. Польські копальні вугля й залізної руди для Росії вже тепер страчені, лишають ся для неї лиш великі вугляні й залізні поклади над Дніпром і Донцем. Величезні жерела нафти в Баку й над Каспійським морем загрожені операціями Турків. Коли б отже в дальшій ході війни війська подвійного союзу і Туреччини заняли Україну і російській Кавказ, то станути мусить разом з тим і ціле російське житє. Так само від збіжних засобів України залежить заосмотрення вбогої на збіжжя центральної, північної і північно-західної Росії. Отсіх фактів доволі, щоби виробити собі ясний погляд про те, де саме лежить загибель Росії.

А Росія мусить вийти з сеї війни розбитою, коли не має стати в будуччині непереможною небезпекою. Не можна забувати сього: російська імперія має 170 мільонів населення, а її земля видає тепер ледви четвертину до третини того,

що німецька. Одначе по своїй родючости вона могла би видавати тільки само, навіть більше, ніж німецька — і колись в будуччині дійде і російське рільництво до того, що вона буде дійсно приблизно стільки видавати. Що станеться тоді? Тоді російський колюс зможе без труда вижити 300 мільонів, ліпше ніж нині 170, а тої чисельної переваги не буде вже можна вирівнати вищою культурою.

Отсей зріст російських сил дасться проволікти, але не дасться на все здержати. Він доконається мимо всіх політичних і економічних кріз з природною конечністю, а тоді за яких сорок-пятьдесять літ, в кождім разі, в часі, з яким політично треба вже нині числити, дійде зріст населення Росії до такої міри, що зробить її абсолютно найсильнішою державою в Європі. Щорічний приріст населення Росії виносить нині $1\frac{1}{2}$ мільона, за 15 літ зросте він на два, за 25 літ на три мільони. Таким чином за яких півстоліття треба буде числити з тристамільоновим російським колюсом. Ота величезна маса буде потребувати до свого виживлення лиш такої видатности російської землі, яку мала пересічно менше плодovита німецька земля в 70 тих роках минулого століття, отже ще перед початком великої меліорацийної доби, в якій Німеччина стоїть до нині. Разом з тим буде йти і поступ Росії на полі промислу, якого також здержати постійно не зможуть ніякі крізи.

З сих фактів випливає з конечністю провідна ціль війни з Росією. Російська небезпека дасться вбити на все лиш одним способом: поділом російського колюса на його природні, історичні й етнографічні складові часті. Сими частями є: Фінляндія, провінції над Східним морем, Литва, Польща, Бесарабія, Україна, Кавказ і Туркестан. Те, що лишається — Великоросія або Московщина з Сибіром, який в своїй західній часті є лиш продовженням Московщини, — стоїть з собою у внутрішній і внішній звязи та має доступ до моря через Фінський залив і північну Двину.

Всі названі простори даються відділити легко від Московщини без завдання кривавих ран народному організмови та дадуться в більшій часті оживити самостійним державним життям. Можна сказати, що російська імперія дасться розібрати на складові часті, як помаранча, де при належній осторожності не потребує впасти ні одна капля соку, підчас коли поділ Німеччини або Франції порівнати можна би хіба з розкраяним овочем, з якого ран житеві соки мусять поплисти.

Побіда над Росією — кінчить Рорбах — мусять отже бути така велика, щоб її організм розсипався на цілий ряд національних одиниць другого ряду. Коли се не ста-

неть ся, то безуспішні будуть побіди союзних військ і за короткий час прийде́ть ся починати сизифову працю на ново. Кожний мир, що добровільно щадить Росію, є злочинном супроти будуччини Німеччини.

III. Війна, економічне жите й Україна.

Річ само зрозуміла, що війна — найтяжше суспільне потрясенє — мусить викликати глибокі наслідки також в економічнім житю.

Здавалось-би на перший погляд, що економічні наслідки війни легко собі усвідомити. Бо — мовляв — вести війну значить руйнувати, значить нетільки перервати процес продукції, а й нівечити її підстави і здобутки, знаряди продукції, а серед них найцінніший знаряд: людину.

Одначе економічні наслідки війни не конче мусять бути саме тільки такі. Можуть і так зложитись обставини, що війна промостить дорогу від низших форм економічного життя до висших.

В перших добах капіталізму служила війна за спосіб швидкого збогачування поодиноких осіб: зисками з воєнних достав або участю в добувці воєнній. Якщо до таких фактів долучали ся ще технічні передумови новітнього промислу, то війна давала в результаті оживленє економічного життя. Нужда, яку спричинювала війна, прискорювала пролетаризацію селянства, даючи осьтак промисловим підприємствам робітничі сили. З другого боку війна витворювала масове запотребованє оружя, одія й поживи для військ.

Корисно відбивалась війна також на засобах комунікації — на будові доріг. Чим ліпші дороги, тим більші маси військ і тим скорше можуть ними преходити: одно й друге важна умови воєнного успіху. А промисловий капіталізм рівно потребував безупинного поліпшування комунікаційних засобів.

Таким чином взаємно впливали корисно на свій розвиток новітня військовість і новітній капіталізм.

Але се одна сторона медалю. По другій стороні бачимо передовсім факт, що війною багатіє часто тільки переможець, а не переможений. Другому приносить війна часто зубожінє. Капітал, який добуває один, тратить другий. Одним державам приносить війна прискоренє економічного розвитку, другим припиненє. Тай втрати одного є все більші від зисків другого. Бо велика часть існуючих вартостей просто руйнуєть ся війною, а тільки менша часть преходить в інші руки.

А й з тої части, яка попалась у руки переможцєви, знов тільки частина служить призбираню капіталу. Велика

часть розтрачуєть ся на непродуктивні річи, на розпусту, пянство і н. подібні „цїли“. Чим більше де так розтрачуєть ся воєнна добич, тим більше переходить там спролетаризований селянин в т. зв. „люмпенпролетаріят“ і службових галапасників, замість у продуктивних варібників.

Буває й таке, що зубожінє селянства війною спричинює таку страшенну нездібність купувати витвори продукції, що не може сих втрат в економічнім житю вирівнати навіть те розширенє ринку, яке принесли з собою масові потреби армій.

В західній Європі селянство творило ще в XVIII столітю масу населеня. Воно двигало всі тягарі війни, з його кишені плило збогачуванє поодиноких осіб війною — на скільки не плило воно з добичі на ворогах. Воно платило переважну часть податків, потрібних на удержанє війська, тай воно давало головний контингент вояків. А за все те терпіло воно руїну в околицях, навіщених війною. Огнем і мечем винищувались далекі області. Тай довго тривали тодішні війни. Людовик XIV вів за час свого володїня чотири війни, які забрали 30 років з 54 років його панования. В часі володїня Марії Тереси припадала пересічно на кожний другий рік війна.

Серед таких обставин війни не могли мати корисних наслідків для економічного житя; вони його тільки спинювали й виснажували.

Виймком була тільки одна Англія. Положенє її серед моря хоронило її від чужого наїзду. Домашня війна 1642—1649 була останнього великою війною, веденою на англійській землі, від того часу не бачила Англія в себе ніякої значнійшої воєнної метушні, а тільки незначні повстаня, які швидко й втихомирено.

Положенє серед моря охоронило Англію не тільки перед нещастєм ворожої інвазії, а й перед утратою людей і продуцентів, яку спричинюють великі сухопутні армії. Свої війни на суші вела Англія переважно німецькими зтяжними жовнірами.

Мало сього. Пануючи над морем, могла Англія по тім боці моря без великих зусиль захоплювати богату добичу з наповнених сріблом американських кораблів і з казочних скарбів Східної Індії.

Таким чином сталась Англія могутчою й багатою країною — у війні і через війну.

Інакше склались відносини на європейським континенті. В періоді до французької революції безупинні війни винищували там одну державу за одною, здержували їх розвиток економічний, а навіть доводили їх до банкрутства.

Таке стрінуло Еспанію і Португалію. Світлий економічний поступ Голандії припинив ся, Німеччина і Франція були над краєм економічної пропасти.

Виратувала Францію велика революція. Побідні війни революційних армій принесли Франції багату добычу, яка попалась сим разом не в руки розтратної шляхти, а в руки підприємчивого міщанства.

В решті Європи новітнє економічне життя розвинулось одначе не через війну, а мимо війни й після війни — в довгій часі мира між епохою Наполсона і Кримською війною.

Коли хочемо зрозуміти, який вплив має європейська війна на економічне життя Європи, мусимо передовсім узяти під увагу факт, що весь європейський (і позаєвропейський) промисл побудований на небувалій ніколи раніше сіти комунікацій, на безконецнім повязаню довозу й вивозу сирих матеріалів і готових продуктів між усіма державами і між поодинокими частинами кожної держави, та що сей промисл живе і паде разом з комунікаційними засобами, на котрих він побудований.

Історія людства не знає навіть приблизно подібної перерви в комунікації, як ся, котру тепер переживаємо. Тай не знає історія такого часу, коли все істнуванє промислової продукції було-би так безумовно залежне від функціонуваня комунікаційних засобів. Тай врешті ніколи в історії не відтягнуто продукційній праці такої маси робочих рук, як тепер.

Наслідок сього виявляєть ся в небувалім застою промислу і торгівлі, з котрих живе велика маса людности промислових суспільностей.

Одні роди промислу здержали свою діяльність ізза недостачі робітників, інші ізза браку довозу сирих матеріалів і вугля, ще інші ізза неможности поревозу готових і потрібних продуктів.

Наслідком здержаня процесу обороту товарів обмежуєть ся й кредит, оснований на безпереривній циркуляції товарів, а недостача кредиту спричинює дальший застій в підприємствах.

Побоюючись за свою будучність, обмежують люди свої видатки до найпотрібніших вимог, а ся ощадність спричинює ще дальший застій — в тих підприємствах, без яких продуктів можна в крайній потребі обійти ся.

І так іде в колесо і могло-б здавати ся, що нарешті спинить ся ціле економічне життя.

Одначе се неможливе. Економічна діяльність — основа людського істнуваня. Також у війні не можна залишити продукції й праці. Відносить ся се предовсім до витворю-

ваня й довозу засобів поживи. Людина може на якийсь час обійти ся без нової одежі, без прикрас, без книжок, але без щоденної поживи обійти ся не сила.

Велика часть людности одержує поживу довозом артикулів поживи на ринок. Хліборобській продукції приходить ся ще найменше терпіти від застою комунікації у воєнній порі. З природи річи стають до розпорядимости хліборобства всі ті комунікаційні засоби, яких в даній хвилі не вживає для своїх цілей армія. Не терпить хліборобство також від обмеження попиту. Навпаки — попит на продукти його росте. Заосмотренє армії харчем і пашею вимагає значно більшої скількості хліборобських продуктів, ніж виживленє такої самої скількості людей і коний в мировій порі. Богато затрачуєть ся, багато безкористно нівечить ся. Зужиткованє росте, а довіз з-заграниці паде.

Ціни земельних продуктів ростуть в гору. Економічне положенє хліборобства в часі війни без порівняння сильнійше й краще від положеня промислу. Але сказати се можна тільки про хліборобства тих країв, котрі не лежать на території, на котрій ведеть ся війна. Бо в областях, на котрих ведеть ся війна, через котрі переходять армії — свої і чужі — спадає на хліборобську людність страшенна руїна і нужда. Людність тратить на річ армій все, що мала: харчі, худобу, коні, врешті й свої домівки.

Образ такої великої руїни представляє тепер українська часть Галичини.

* * *

Чого можна сподіватись в економічнім життю по війні?

Передовсім великого запотребованя довозу засобів поживи і сирих матеріалів.

Краї, котрі продукують і вивозять багато сих артикулів, терплять в часі війни наслідком неможности продавати свої продукти. Але як тільки війна скінчить ся, вони свій товар продадуть скоро, і по високих цінах.

По війні хліборобські області й держави стануть на економічно сильнішій позиції від країв промислових.

Останні мусять спроваджувати з перших хліборобські продукти. Чим їх заплатити? В звичайних часах платило ся продуктами промислу. Одначе в часі війни промислова продукция стояла, а по війні не мають промислові краї фабрикатів, котрі можна-би вимінити за сирі матеріали і артикули поживи. Мають вони тільки капітали, які вони ранійше експортували в аграрні краї. Послідні є з правила задовжені в промислових краях. По війні мусять промислові

краї хліборобським вивезені ранійше капітали частинно або й в цілості відступити, платячи ними за довіз хліборобських артикулів.

І такий процес повторювати-меть ся цілими роками.

Річ певна, що по війні піднімати-меть ся з застою також промислова продукція, одначе по всій імовірности буде вона служити довгі роки переважно тільки для внутрішнього запотребовання, а для вивозу значно менше, ніж то було перед війною. Та проте довіз сирих материялів і артикулів поживи з-заграниці полишить ся такий самий, як перед війною. А се значить, що торговельний білянс і білянс платности кожного року давати-ме дефіцит, який не можна буде инакше покрити, як тільки дальшим віддаванєм експортованих капіталів, а може навіть позичками в заграниці.

Вивіз капіталів в промислових держав, який являєть ся жерелом імперіялізму і в сїм значіню причиною війни, на якийсь — найблизший бодай — час припинить ся. Англія, Франція, Німеччина, Бельгія будуть по війні мати иншу журу, як — будувати залізницї в Африці. За те висше розвинені аграрні держави будуть визволяти ся від визиску з боку європейського фінансового капіталу. Беручи високі плати за свої продукти, не будуть вони потребувати давати зисків з продажі своїх продуктів своїм промисловим вірителям, а лишать їх у себе, добуваючи собі осьтак можливість творити свою власну індустрію, котра виступить як соперниця дотеперішних промислових країв.

Найбільші зиски ждуть Сполучені Держави. І се як експортерів артикулів поживи й сирих материялів — супроти промислових держав Європи. Тай як експортери витворів промислу — супроти аграрних країв, в котрих аросте здібність купна і попит на промислові фабrikати. Сполучені Держави, котрих промисловій продукції не стоїть на перешкодї в теперішній війні недостача сирих материялів, будуть після війни спроможні заосмотрити ринки аграрних країв своїми фабрикатами і подбають, щоби ті ринки не перейшли в руки їх соперників.

*

Противенства суспільні й партийні в нутрі держав, які на час війни мусїли притихнути, піднімуть ся зараз після війни.

Вже питанє про розклад нових податків мусить викликати партийні суперечности. Нові податки будуть потрібні, щоб вирівнати шкоди, яких накоїла війна. Високе відшкодованє воєнне могло-би зробити підвишенє податків зайвим. Одначе воно рівночасно спричинило-б таке напруженє міждержавне, що потрібні були-б нові збровня, а тимсамим скорше чи

пізнійше нові податки. Після війни силкується кожна держава чим скорше доповнити свої втрати у воєнним матеріалі, щоби бути безпроволочно знова готовою до війни. А се коштує багато...

Нові податки — ніщо инше, як нові політичні боротьби. А нові суспільні боротьби мусять зродити ся з дорожнечі, яка доси була наслідком усіх війн. За дорожнечо йдуть змагання до підвищення платень урядників, робітників і т. п.

Причини дорожнечі — різнородні. З них одна: зріст запотребованя артикулів поживи, яких довіз був у часі війни здержаний, а яких ціна піде після війни в гору. Дальша причина: надмірна видача паперового гроша. Приходи держави в часі війни падають, а розходи ростуть. Не завсѣди може держава покрити повичками своє запотребованє тай береть ся за видачу паперового гроша. І так зростає скількість грошових значків з тїм самим часі, коли оборот товарів і дійсного гроша спинений. Серед таких обставин виринає небезпека загального дискредитованя; коли прим. для правильного обороту товарів у даній країні треба тільки 2 мільярдів франків, а держава видала гроший паперових на 4 мільярди франків, то прийдець ся платити 2 франки за річ, яка коштувала ранійше 1 франка.

А се називаєть ся — дорожнечою.

* * *

Прикласти сказане що-й-но до України й українських справ — не важко. Рішаючим моментом в обставина, що Україна — шпихлр Росії, а в значній часті й шпихлр Европи, країна хліборобська, яка навіть після найтяжшої воєнної руїни скорше мусить і може економічно прийти до себе, ніж краї із слабою хліборобською продукцією.

Полишенє України при Росії дасть царській імперії змогу не тільки політично вдержатись на лїнії свого грізного цілому світови імперіялізму, а позволить їй також із економічних ран війни вилічитись швидше, ніж котрій-небудь державі Европи. І навпаки: відобранє України Росії було-б непроглядним у своїх наслідках ударом не тільки для політичного становища Росії, а й до живого захитало-б цілою будівлею економічного істнованя сеї держави. Відорванє Польського Королівства від Росії — се ніщо більше, як плянований і довго перед війною самими російськими націоналістами (в роді Меншікова) виставлю-

ваний акт освободження Росії від надміру гетерогенних елементів, акт, який позволив-би Росії сконцентруватись усіми силами на т. зв. „руських“ областях і тимсамим скріпитись у своїм великодержавнім становищі. Але відорванє України від Росії — се заломанє не тільки міждержавного її становища, а й вибитє її з дотеперішних доріг її економічного й суспільного розвитку.

Чи розуміють се як слід і в цілій далекосягlosti середно-європейські держави, котрі кривавими з'усиллями силкують ся забезпечити своє істнованє і свій розвиток перед замахами розпутаного, ненаситного російського панселявізму?

Вийшли з друку такі книжки:

М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна. Зміст: I. Національна справа й держава; II. Національна справа в російській державі; III. Українська національна справа в російській державі; IV. Український нарід і теперішня війна.

Юрій Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна. Зміст: Передмова редакції — Українці, Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціалістичного руху; I. Російські соціалісти й теперішня війна; II. Критика поглядів Плеханова і Троцького в справі теперішньої війни; III. Будучність інтернаціоналу й федерація держав; IV. Висновки; Додаток — погляди німецького соціалістичного посла Ленша про будучність царату.

М. Михайленко — Росія й Україна. Зміст: Передмова редакції; I. Вступ; II. Політика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного зруйнування самостійности України. 2. Російський уряд супроти українського національного відродження; 3. „Конституційна Росія“ й українська справа; III. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого століття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської політичної думки в українській справі. IV. Росія й українська справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини; VI. Протиукраїнські плани Росії в теперішній війні; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залізняк — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?

М. Залізняк — Українці, Росія й війна. (Замітки й матеріали.)

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні. Зміст: Маніфест до Поляків; Маніфест до народів Австрії; Маніфест до „російського народу“ в Австрії; Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачіти? Зміст: Від редакції; Передне слово; Сором Європи; Війна на сході; Завіщанє Петра Великого; Війна на овиді; До політичної ситуації; Політичне положенє; Слово до німецьких соціалдемократів; Чотири тижні пізнійше.

Ф. Волховський — Казка про салдатську душу,
друге українське видання.

Ф. Волховський — Казка про несправедного царя,
друге українське видання.

Ф. Волховський: Як мужик став довжником
у всіх.

С. Дікштайн — Хто з чого живе?

М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге
українське видання.

В. Швачка — Чому позичали віру?

В. Рюминський — Повстане селян в Англії, друге
українське видання.

М. Лозинський — Українська Галичина — окре-
мий коронний край.

М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську
національну справу.

Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні класи,
боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм
і організація?

В німецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegen-
wärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

1. Галичина й її національне значінє для України.
2. **М. Лозинський** — Утворене українського корон-
ного краю в Австрії.
3. **Х. Житловський** — Соціалізм і національне питанє.
4. **М. Борисов** — Соціалізм і проблема національної
автономії.
5. Національна справа й Партія Соціалістів-Револ-
юціонерів.
6. **К. Кавтський** — Національність й інтернаціо-
нальність.
7. **К. Кавтський** — Національна держава, імперіялі-
стична держава й союз держав.
8. **Дмитро Сметанка** — Соціалізм, завойовницька
політика, патріотизм і націоналізм.
9. **Ж. Жорес** — Батьківщина і робітництво.

10. І. Сокира — Хай Європа козачіє!
11. Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.
12. Вандервельд — Ідеалізм в марксизмі.
13. М. Драгоманів — Листи на наддніпрянську Україну.
14. М. Драгоманів — Про неволю віри.
15. М. Драгоманів — Рай і поступ.
16. Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналізм.
17. К. Ляйтнер — Імперіялізм московського народу.
18. К. Реннер — Національна справа, імперіялізм і соціалізм.
19. А. Бах — Цар — Голод, друге українське видання.
20. Панщина й її упадок в західній Європі.
21. Як бороти ся за землю і волю.
22. Що таке свобода й як її здобувати.
23. Від самодержавства до народоправства.
24. Національна справа в Росії й як її полагодити.
25. Чи є тепер панщина?
26. Боротьба за землю і волю в Росії.
27. Французька армія під час великої революції.
28. Славетні дні турецького війська.
- ♦♦♦—